Շերոյ իր քայլերը արդարացնելու համար կը դիմարկէ ժողով եկեղեցականներու եւ ազատներու: Ժողովը կը նզովէ Ներսէս կաթողիկոսը եւ Իշխանուհին — առանց անոնց ներկայութեան — իբրեւ քաղկեդոնական, կայսերապաշտ, աղանդաւոր: Առ այս հրատարակած Ձեռնարկին տասրապրած են նորընծաը Սիմէոն կաթողիկոս եւ 3 եպիսկոպոս [7 վանականները եօթ վանքերու] ի ղինուորական կողմանէ Շերոյ Ազուանից իշխան եւ հեռը 12 ազատք: (Այս ազատներու անուանացանկը կը կրկնուի յետոյ էլ· 10, էջ 348—349): «Գրեցաւ գիրս այս յՁԵ· ամի Տաճկաց եւ ի հայ Թուականիս ՃՒԸ· յամսեանն Հրոտից»:

Երկու ու կէս տարի յետոյ Շերոյ կը տասրապրէ· «Ես Շերոյ ապիհի պատրիկ, Գարզմանոյ տէր եւ Ազուանից իշխան»:

Երբ վախճանեցաւ Սիմէոն կաթողիկոս եւ դիմադրեցաւ ժողով նորընծաիր կաթողիկոսի համար, Թիւինածուն Միքայէլ քահանայ կը պահանջէ եպիսկոպոսներէն եւ ազատներէն հետեւեալ ձեռնարկը, որ անծանօթ եղած է Ազուանից պատմիչին եւ պահուած է Թղթոց գրքին մէջ[1]:

Ձեռնադիր, զոր ետուն Միքայէլ կաթողիկոս ի Շերոյէ

Ի ժամանակին, յորում կարգեցաւ ի քահանայապետութիւն Ազուանից Միքայէլ քահանայ, խօսեցաւ աթոռակցօքն իւրովք, որք էին·

Ցովհաննէս կաթողիկոս եպիսկոպոս,
Սահակ Ամաթաւոյ եպիսկոպոս, եւ
Եղիազար Հոչոյ եպիսկոպոս, եւ
Իսրայէլ Մեծկուանից եպիսկոպոս, եւ
Զաքարիա Մեծքարեանց եպիսկոպոս, եւ
Ցովակիմ Գարզմանոյ եպիսկոպոս·

յաղագս բարեկարգութեան աշխարհիս եւ ուղղափառութեան հաւատոյս:

Արդ ես Շերոյ Ապիհէ-պատրիկ, Գարզմանոյ տէր եւ Ազուանից իշխան,
Վարագ-Գրիգոր պատրիկ Ազուանից սպարապետ,
Բարի Շահրիեր-ղոլեան,
Զարուամիհր ի Վարագ-Գուրգաքեան,
Թէոդորոս Վասամ յԱբեւմանեան,
Ռ(ո)ստոմ ի Վաչագան ի Վարազաքեան,
Յունասատահեան,
Վահան ի Վարագ-Վահանեան,
Սմբատ ի Քարոյեան,
Մահումատ ի Ղանքարեան,
Պատրիկ ի Քամղիտան,
Արեւքո ի Վարոքեան,
Շերոյ ի Մերդանչահեան,
Վարդիչ ի Թամղիկան հիւպատոս,

ՁՐ Թուականութեանս <Տաճկաց եւ ՃՒԱ> Հայոց:

Այսպէս կանոնեցաք, թէ յորժամ դուք ձեռնարկէք յաղագս քաղկեդոնական աղանդոյն եւ կամ Մայրագոմեցոյն, եթէ վասն Պայլիկենոց եւ թէ վասն խառն ամուսնութեան եւ թէ պինչ եւ իցէ, ոչ ոք կարէ ելանել ըստ ձեր հրամանէ· եւ եթէ ոք ելանէ՝ յԱստուծոյ զատապարտեալ եղիցի, եւ դուք իշխան լինիք ըստ կամաց ձերոց զատել եւ ոք յիշխանաց չունի իշխանութիւն օգնել· եւ ի պայմանիս, զոր կարգեցաք, հաստատուն կացցուք:

Եւ կնքեցի զդիրս ես Շերոյ ապահիպատրիկ, Գարզմանից տէր եւ Ազուանից իշխան, հանդերձ ամենայն ազատօք:

Շերոյ վերջին անգամ կը յիշուի 704ին· «Ձեռ այսորիկ (Տաճիկք) զՇերոյ Ազուանից իշխանն ազատօքն հանդերձ տարան ի Տարօն եւ անտի յԱսորիս· եւ հայ թիւն լինէր ՃԾԳ» (704[2]): Այս տարւոյն կը որ Հայոց ազատները ի Խրամ եւ ի Նախիջեւան հրակէզ եղան Աբդլմելիքի հրամանով: Թէ ինչ մահուամբ մեռան Շերոյ եւ անոր ազատները, ծանօթ չէ:

Շերոյի յաջորդն եղաւ հաւանօրէն «եռանչահիկն Վաչական ի Պաարիկեան Ազուանից իշխան» (Գ· 17, էջ 368)· որ կը յիշուի 712ին, հաւանօրէն որվէն «Պաարիկ ի Քարոյեան»ի որ էր յարքայից զարմից (էջ 344, 348 եւ 349):

Կ'երեւի ասկէ, թէ Քաղկեդոնականաց հալածանքը չարունակուած է Շերոյի օրով:

(Շարունակելի:)

Հ· Ն· ԱԿԻՆԵԱՆ

[1] էջմ· 58 եւ 100: Հրատարակած է Ա· Տէր-Մկրտչեան, Սամուէլ Անեցի, Վաղարշապատ, 1893, էջ 286:

[2] Գ· 17, էջ 367:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՑ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

(Շարունակութիւն:)

5· ԱՆԶՆՈՒԷՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1869)

Կարնոյ մէջ ալ ունեցած է իր ճիւղը Պոլսոյ «Անճնուէր»ը, հիմնուած 1860ին: 1869 տարնան կազմուած է Կարնոյ մէջ: 1869 Յուլիսին Պոլսոյ Մամուլ թերթը կը գրէ որ Կարնոյ մէջ ալ իր հալածողներն ունի «Անճնուէր Ընկերութիւն»ը, ակնարկելով նոյն Ընկերութեան Եւդոկիայի ճիւղին կրած հալածանքներուն (Մամուլ, կ· պ· 1869, էջ 248):

«Արծնեան Ընկերութեան» Տնօրէն Ժողովը նախաձեռնող եղած է Կարնոյ մէջ «Անճնուէր Ընկերութեան» ճիւղ մը բանալու (Հմմտ· Մասիս, 1869, թ· 926):

6· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1869)

Պոլսոյ փոքր Մասիսին թղթակիցը՝ Զարմայր Մկրտիչ Յ· Ալապալեանց կը գրէ 1869 Յուլիս 17ին· «···քաղաքիս մէջ քանի մը ազգասէր երիտասարդ արհեստաւորներ «Ուսումնասիրաց» Ընկերութիւն մը հաստատած են, որոյ նպատակն է՝ աղբատ եւ անկարող ուսանողաց ձրիապէս գիրք, թուղթ եւ պիտոյք մատակարարել» (Մասիս Օրաթերթ, կ· պ· 1869, թ· 400):

Հաւանօրէն 1869ի առաջին ամիսներուն հիմնուած է:

7· ԱՐՀԵՍՏԱՒՈՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1870)

Հիմնուած է 1870ի սկիզբը: Հիմնադիր նախաձեռնողն է Մկրտիչ Ալապալեան: Նպատակն է «փոքրիկ խնայողութիւններով արհեստաւորաց օգնական վարպետներուն արհեստաւորաց օգնական վարպետներուն (խալֆա) զրամագլուխ պատրաստել» (Արեւելք, կ· պ· 1899, թ· 4165): Առաջին ամիսներուն արդէն ունեցած է 6—700 անդամ: Շաբաթական բաժնեվճարն է 20 փարա: Ունեցած է իր կանոնները: Գործադիր Մարմինը կազմած են 12 հոգի: Շուտով բացած է 2 խանութ: Բաւական օգտակար եղած է ժողովուրդին (Մանզումէի էֆէեար, 1870, թիւ 1233): Ընկերութիւնս հին «կոոպերատիւ» մըն է:

8· ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (?)

Կարնոյ մէջ 1880էն առաջ գոյութիւն ունեցած է վարդանանց Ընկերութիւն մը, որուն ծագումը, հիմնադիրը եւ նպատակը անծանօթ են: Միայն Պոլսոյ Մասիսն է որ կը յիշատակէ Ընկերութիւնս, ըսելով թէ 1880ին «Վարդանանց Ընկերութիւնը» միացուով ուրիշ երեք Ընկերութիւններու հետ՝ կը կազմեն միացեալ Ընկերութիւն մը՝ «Բարձր Հայոց Միութիւն» անունով (Մասիս, 1880, թ· 2758):

9· ԴՊՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (?)

Տակաւին մինչեւ 1880 գոյութիւն ունեցած է Կարնոյ «Դպրաց Ընկերութիւնը», որուն ծագումի մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն կայ: Կը յիշուի 1880ին, երբ կը միանայ ուրիշ Ընկերութիւններու հետ (Մասիս, անդ):

10· ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (?)

Կը յիշուի 1880ին իբրեւ նախկին, հին Ընկերութիւն մը, որ կը միանայ ուրիշ երեք Ընկերութիւններու հետ: 1880ին դեռ գոյութիւն ունէր (Տե'ս Մասիս, 1880, թ· 2758):

11· ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1873)

Հիմնուած է 1873ի գարնան: Իր վարչութիւնը կը կազմէին 1879ին·

Ազգքանդր Տ· Ներսէսեան — Առենապետ
Գրիգոր Մըսրեան — Առենադպիր

Այս վարչութիւնը կարծէն կը գրէ 1879 Ապրիլ 9 թուականով· «Մեր Ընկերութիւնը, որ վեց տարիներէ ի վեր կազմուած է այս քաղաքիս մէջ, իւր զուակաց դաստիարակութեան գեղեցիկ ցնծատակէն եւ քաղաքիս մէջ բարի օրինակ մը եւ դպրոցաց համար մըրցման ասպարէզ մը բանալէ զատ ուրիշ որ եւ իցէ նպատակի ծառայած չէ» (Մասիս, 1879, թ· 2310):

Ընկերութիւնը իւր «Ընկերական վարժարանը» բացած է 40 աշակերտով· 1879ին վարժարանը ունէր 70—80 աշակերտ (Անդ): 1878ին այդ վարժարանը ուրը դասարան ունէր — անշուշտ աշակերտներու մեծ թիւով մը — եւ կարնոյ բարձրագոյն վարժարանը կը համարուէր, որուն «խնամքը եւ պահպանողութիւնը դանվում է մի առանձին Ընկերութեան վրայ» (Մշակ, Թիֆլիս 1878 Օգոստ· 24):

12· ···ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1874)

1874ի գարնան կարնոյ մէջ Ընկերութիւն

© National Library of Armenia

մը կազմուած է՝ նպատակ ունենալով նորագոյն մեթոտով դպրոց մը բանալ եւ բարձր ուսում ու կրթութիւն աւանդել: Ընկերութեան հիմնումի մասին թղթակից մը կարդէն հետեւեալը կը գրէ· «...փոքրաթիւ լուսամիտ խումբ մը իրենց զաւակաց ապագան չսպաննելու համար Ընկերութիւն մը կը կազմեն եւ անկախ դպրոցի մը հաստատութեան կը ձեռնարկեն» (Արեւելեան Մամուլ, Զմիւռնիա 1874, էջ 242)։ «Հայկունի» տարեգրող ուրիչ թղթակից մ'ալ 1874 Օգոստոսի սկիզբը կը գրէ· «Ահաւ իրր 3—4 ամիս յառաջ... կարծոյ լուսաւորեալ մտան տեսնելով որ ազգային հին դպրոց միայն բաւական չէ... խորհեցաւ եւ 40 անձերէ բաղկացեալ Ընկերութիւն մի կազմեց եւ ազատ ընդարձակ սենեակները պարունակող տուն մի վարձեց ուսումնարանի համար, որոյ ի գործադրութիւն եւ իւրաքանչիւր օր աշակերտի 6 օսմանեան լիրայ կը վճարէ... 3 ուսեալ դաստուս բերած է Պոլիսէն... Սոյն նորակազմ Ընկերութիւն ունի 6 անձերէ բաղկացեալ Տնօրէն խորհուրդ մը, որ աչալրջութեամբ եւ ազգասիրական ոգւով գործոյի յառաջդիմելուն եւ ուսանող մանկտւոյն գործագման համար երկեր եւ ջանքեր կը գոհէ եւ բարեկարգութեան կը հսկէ...» (Օրագիր, Կ. Պ. 1874, թ. 1321)։

Դժբախտաբար երկու թղթակիցներն ալ անյիշատակ թողած են Ընկերութեան անունը։

13. ՍԻՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1874—1878)

Հ. Յ. Քօսեանի համեմատ (Բարձր Հայք, Ա., էջ 212), կարծոյ մէջ 1874—1878ի միջանին հաստատուած է «Սիսական Ընկերութիւն»ը՝ «արհեստաւորաց ուսում աւանդելու նպատակաւ»։ Ուրիչ տեղ չենք գտած յիշատակութիւն մը։

14. ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1878)

Հիմնուած 1878 Ապրիլի սկիզբը՝ կ'ունենայ իր թատերախումբը եւ կու տայ ներկայացումներ՝ 1878 Ապրիլ 23ին եւ յետոյ։ Փափաքելով ունենալ սեպհական թատերասրահ՝ 1878 Մայիս–Յունիսին կը ձեռնարկէ յատուկ թատրոնի շէնքի մը շինութեան։ Շինութեան վայրը կ'ընտրուի կարծոյ Մաքսի եռեւի բազմահոյ թաղը։ Շինութիւնը կ'աւարտի Յուլիսին վերջը։ Շինութեան ծախք կ'ըլլայ 1000 րուբլի (Փունջ, Կ. Պ. 1878, թ. 1285, 1300, 1305։ — Մշակ, Թիֆլիս 1878, թ. 144։ — Մասիս, 1878, թ. 2171, 2350)։

15. ԿՐԹԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1878)

Ընկերութեանս հիմնումի մասին կը տեղեկագրէ 1878 Հոկտ. 7ին կարնէն գրուած նամակ մը, որ կ'իմացնէ թէ կարնոյ մէջ ջանք կ'ըլլայ «կրթական» անունով Ընկերութիւն մը հիմնել, որուն նպատակն է· «նախակրթական դպրոց մը հաստատել քաղաքիս մէջ, Ընթերցարան բանալ եւ Պոլսէն Մամուլ մը բերել տալով՝ ազգային լրագիր մը հրատարակել» (Փունջ, 1878, թ. 1321)։ Ընկերութեան բաժնեգինն էր մէկ քառորդ արծաթ մէճիտ։

16. ԱԶԳԱՆՈՒՆԷՐ ՀԱՅՈՒՀԵԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1880)

Պոլսոյ մէջ 1879ին հիմնուած «Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութեան» մէկ ճիւղը կը կազմուի Կարնոյ մէջ 1880 Յունիս–Յուլիսին։ 1880 Յուլիս 26ին կարնէն կը տեղեկագրեն· «Կարնոյ մէջ Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութեան մէկ ճիւղը բացուեր է չնորհիւ Գեր· Առաջնորդին» (Փունջ, 1880, թ. 1493)։

Ընկերութեանս գործունէութիւնը մինչեւ 1908 անծանօթ է։ 1908ին կը վերակազմուի «Ազգանուէր Հայուհեաց Միութիւն» անունով եւ կ'ունենայ օգտաչատ գործունէութիւն (Տե'ս Յառաջ, Կարին 1909, թ. 3, 1911, թ. 30)։ 1910ին իր ծախքով Պոլսոյ Էսայեանի մէջ կը տեղաւորէ Օր. Երանուհի Մոմճեանը սա՛ պայմանաւ որ վերազարձին կարնոյ մէջ ուսուցչութեան պաշտօն վարէ (Անդ, 1910, թ. 59)։ Միութիւնը կարնոյ Հոիւխսիմեան Վարժարանի մէջ լրացուցիչ դասընթացք մը կը բանայ իրր վարժուհիներց (Յառաջ, 1910, թ. 72)։ Այդ տեսն Միութեան Վարչութիւնը կը կազմէին·

Ե. Տիգրանեան	Ատենապետ
Ա. Դարբինեան	Ատենադպիր

17. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1880)

Կազմուած է 1880ի ամրան։ Հիմնադիր անդամ է Նշկեան ընտանեօք։ Տեղեկատու Թղթակիցը կը գրէ 1880 Սեպտ. 27ին. «Առայժմ այս գաղթական Ընկերութիւնը 10 տունէ պիտի բաղկանայ եւ 10 բաժնի վրայ պիտի գործէ ամեն բաժին 1000 օսմ. լիրայով, որով խիստ պարզ, գեղեցիկ չէնքեր պիտի ունենան եւ պիտի ապրին հոն կէս նահապետական եւ կէս ընկերական կեանօք եւ օրինօք... Եւրոպայէն եւ Ամերիկայէն պիտի ապսպրեն հերկող, ցանող եւ գործ մեքենաներ... Բասեանի կողմերը անցեալ չաթթու Ընկերութեան հիմնադիրներէն գացին այցելել եւ տեսնել, յարմար եւ օգտակար երկու գեղեր տեսած են, գործ գնելու կ'աշխատին...» (Թերճեմանը էփեթար, Կ. Պ. 1880, թիւ 939, 945)։

18. ԲԱՐՁ ՀԱՅՈՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1880)

1880 Հոկտ. 18ին կարնէն կը գրեն Պոլսոյ Մասիս թերթին· «Քաղաքիս «Վարդանեանց», «Ուսումնասիրաց», «Դպրաց» եւ «Ընթերցասիրաց» նախկին չորս Ընկերութիւնները քանի համագործած լինելով այն ճշմարտութեան թէ «միութիւնը զօրութիւն է», բաւական ժամանակէ ի վեր մտածէր էին միութիւն մը կազմել իւրեանց մէջ, սակայն իրաց պարագաները չէին ներեր այդ։ Վերջապէս աեւնելուս առաջարկութեամբ եւ յորդորանօք քաղաքիս նորընծաիր Առաջնորդ Գեր. Օրմանեան Մ. Հօր, չորս Ընկերութիւնք յաղեցան իւրեանց մտադրութեան մէջ եւ կազմեցին Ընկերութիւն մի «Բարձր Հայոց Միութիւն» անուամբ, որոյ կանոնները կը խոստանամք յառաջիկայ տարի ձեզ յղել ի տպագրութիւն» (Մասիս, 1880, թ. 2758)։ — Մասիսի յաջորդ թիւերուն մէջ չգտանք Միութեան կանոնները։

Միութեանս գործունէութեան մասին կը գրեն 1881ին· «եթէ կայ քաղքիս մէջ մխիթարիչ եւ յուսատու կէտ մը, այն ալ «Բարձր Հայոց Միութիւնն» է, որ յարատեւ գործունէութեամբ գօտեպնդել կ'աշխատի ի բարոյական եւ նիւթական զարգացումն հանրութեան։ Ընթերցարան մը հաստատած է, ուր կը գտնուին հայերէն, թրքերէն եւ զաղղիերէն լրագիրք։ կիրակնօրեայ դպրոց հաստատած է ի գիւրութիւն ուսումնասիրաց, յորում հայերէն, թրքերէն, զաղղիերէն, թուաբանութիւն, եւ այլն, կը դասախօսեն փափաքող ազգայնոց, մանաւանդ արհեստաւորաց։ Որոշուած եւ ձեռնարկուած է արդէն հասարակաց Մատենադարանի մը հաստատութեան ալ» (Փունջ, 1881, թ. 1544)։

1881ին կարճն հանդիպող ուղեւոր մը կը պատմէ որ «Բարձր Հայոց Միութիւնը» իր

Ընթերցարանին ճակատը մեծ տառերով «Ընթերցարան Միութեան Բարձր Հայոց» գրած լլլալուն՝ կարնոյ կուսակալը գայթակղեր եւ «Բարձր Հայոց» բառերը ջնջել տուեր է» (Մասիս, 1881, թ. 2832)։

19. ԱԳԲԱՏԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1891—1892)

Կարնոյ Հայ Կաթողիկէ աղքատ մանուկներու դաստիարակութիւնը ապահովելու համար վահան Գ. Շապանեան՝ հաւանութեամբ կարապետ Եպս. Քէուրեանի 1891—1892ին կը հիմնէ Ազգատասիրաց Ընկերութիւնը, որուն մասին կը գրէ նա. «...պարտ անձին համարեցինք Ազգատասիրաց Ընկերութիւն մը կազմել, որոյ նպատակն է նախակրթարան մը բանալ եւ նախնական ուսումներն մայրենի լեզուով դաս տալ... ի սէր ազգութեան եւ յանուն մարդկութեան սրտառուչ ձայնով հրաւիրեցինք բոլոր ազգը եւ խնդրեցինք որ մէյ մը զարձնեն աչերնին այն խեղճ արարածներուն վրայ» (Մէնմուայը Ախպար, Կ. Պ. 1892, թ. 2275)։ Ընկերութիւնը առաջին տարիս հանգանակութիւն մ'ընելով՝ 2078 ղուրուշ կը հաւաքէ (Անդ)։

20. ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1895)

Ըստ Հ. Յ. Քօսեանի (Բարձր Հայք, Անդ, էջ 246) կարնոյ մէջ 1895ին հաստատուած է Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն մը, «որ առանձին տեղ մը վարձելով եւ հաւորատուր գրքեր ճարելով ժողովրդեան ընթերցատուր գրքեր ճարելով ժողովրդեան ընթերցանութեան նիւթ կը մատակարարէր։ Այս Ընկերութիւնը տակաւին գոյութիւն ունէր մինչեւ 1914»։

21. ԱԳԲԱՏԱՒԱՆԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (...1900)

Հիմնումի թուականը անծանօթ է մեզ։ 1900ին աղքատ աշակերտներու զգեստ կը չինէ եւ անօգնական ընտանիքներու կը նպաստէ վարձատուի եւ հացատուի համար (Արարատ, Վաղարշապատ 1900, էջ 248)։

22. ԱԳԲԱՏԱՒԱՆԱՄ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԻՒՆ (1904)

Կազմած են Հայ Կաթողիկէները 1904 Յունիս 4ին՝ «ընտիր կանոններով» (Քօսեան, Անդ, էջ 458 ծանօթ.), որոնք մեզ անծանօթ են։

23. ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1908)

1908 Յուլ. 11ի Սահմանադրութեան

© National Library of Armenia

յաջորդ օրերուն կազմուած է «Հայ Երիտասարդական Միութիւնը (Համա· Գործ, թիֆլիս 1908, թ· 2)։ Գործելու անսպառ եռանդով վառուած այս Միութեան առաջին գործը (Գործ, անդ, թ· 24) կ'ըլլայ կարնոյ մէջ Ընթերցարան մը բանալ եւ նկատի հայթայթել ժողովուրդի լուսաւորութեան համար։ Ընթերցարանին կը յաջորդէ յատուկ Լսարանը՝ բացուած արդէն 1908 Օգոստոսին։ Առանցմէ ոչ նուազ կարեւոր ազգակ մը — Հայ Բեմը — չի վրիպիր Միութեան ուշադրութենէն։ Կը կազմուի թատերախումբ մը իր ուրոյն ու ճեպընդ վարչութեամբը, որ կը կազմակերպէ յաճախակի ներկայացումներ 1908էն սկսած։ Միութիւնը կը ջանայ մինչեւ իսկ դպրոցին տալ կարնոյ մէջ սեփական թատրոնի չէնքի մը (Յառաջ, Կարին 1911, թ· 24)։

Սակայն Միութեան այրող փափաքն էր մանաւանդ Մամուլ մը հիմնել իր գաղափարներու տարածման եւ տեղական ու գաւառի հայ ժողովուրդին հետ դիւրաւ շփման ու հաղորդակցութեան մէջ մտնելու համար։ «Յառաջ» կ'ըլլայ Միութեան «օրկանը», որուն առաջին թիւը լոյս կը տեսնէ 1909 Մայիս 31ին Միութեան սեպհական տպարանին մէջ։ Շրջապատի հազար ու մէկ դժուարութիւնները նկատի առնելով՝ հասկնալի կ'ըլլայ թէ ո՛րքան մեծ յաջողութիւն մ'էր ասիկա։ Ու արժանի գնահատանք մըն է Միութեան աքանչելի կազմակերպութեան համար չեշտել թէ 1909—1914 անընդհատ կրցած է Միութիւնը լոյս հանել իր թերթը՝ երկու անգամ խափանումի ենթարկուելով հանդերձ եւ ստիպուած ըլլալով անուն ու խորագիրը փոխելու։

Միութեան Ծրագիրը կ'ընդգծէ· «Հայ երիտասարդական Միութիւնը ըլլալով զուտ կուլտուրական ընկերակցութիւն մը՝ իր ուժերը պիտի ամփոփէ միայն կուլտուրական շրջանակի մէջ»։ «Կարնոյ Հայ Երիտ· Միութիւնը իբրեւ ոչ–կուսակցական Ընկերակցութիւն՝ չկրնար կը ճնայ քաղաքական հարցերու նկատմամբ, սակայն իր անդամներն ազատ են համոզումի համաձայն ունենալ աշխարհայեացք ընդդրկելու» (Յառաջ, 1910, թ· 50)։

Միութիւնը կը գործէ, ուրեմն, Մամուլով, Գրադարանով, Ընթերցարանով, Թատրոնով, Երեկոյեան Վարժարանով եւ Լսարանով (Անդ, թ· 51)։ Իր կանոնագիրը՝ բաղկացած 45 Յօդուածէ՝ հրատարակուած է Յառաջի մէջ (անդ, թ· 73), որմէ կը տեսնենք թէ Միութեան կրնայ անդամակցիլ ամէն հայ՝ 18 տարեկանէ վեր (Յօդ· 1)· անդամավճարն է 40 փարա (Յօդ· 2)· Միութիւնը ունի Ընդհ· Ժողով, Ներկայացուցչական Ժողով, Վարիչ Մարմին եւ Մասնախումբեր (Յառաջ, անդ)։

24· ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1908)

1908ին նախ «Սանասարեան Ակումբ» անունով կը հիմնուի (Գործ, 1908, թ· 2), քիչ վերջ կը սոսկայ «Սանասարեան Աշակերտական Միութիւն» տիտղոսը (Արարատ, Վաղարշապատ 1909, էջ 534)։ 1909ին կը փորձէ հրատարակել խմորատիպ թերթ մը՝ «Սիրտ» անունով։ 1911ին տպագրութեամբ լոյս կը հանէ գոյն 60 փարա հատուածանոց (Յառաջ, 1911, թ· 21)։ 1911ին վերջերը կը լուծուի Միութիւնը (Անդ, թ· 105)։ Կ'երեւայ թէ յետոյ դարձեալ վերակազմուած է որ 1914ին կ'ըսուի թէ լոյս կը հանէ իր թերթը՝ «Սիրտ» (Տե՛ս Ժամանակ, կ· պ· 1914, թիւ 1775)։ Տեսած ենք փոքրագիր սիրուն «Սիրտ»ը։

25· ԿԱՐՆՈՑ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1908)

Հիմնած են կարնեցի պանդուխտներ Բոստոնի (Ամերիկա) մէջ 1908ին։ Հիմնադիրներն են· Սեդրակ Թոքաճեան, Մկրտիչ Շամլեան, Գրիգոր Աղաճանեան, Մարտիրոս Ճիւանեան, Արամ Յակոբճանեան, Արտաշէս Սահակեան, Սեդրակ Պօղոսեան, Տիգրան Նալպանտեան, Վահրամ Ֆէյզկեան, Վահրամ Ալպէրտեան։ Իր նպատակն էր· «Օգնել եւ զարկ տալ հայրենիքում մշակոյթի բարգաւաճման, ուսման եւ դիւտաբեթանց զարգացման»։ Իր առանձին դուրգարանքին ու խնամքին առարկայ ըրած է Կարնոյ Հոիփսիմեանց Վարժարանը (Հայրենիք, Օրաթերթ 1958, թ· 14·171)։ 1915ին Միութիւնը 460·30 ռուբլի նպաստ կը ղրկէ հայ գաղթականներուն (Արարատ, 1915, էջ 426)։

1916էն վերջ Միութիւնը իր յորջորջումը փոխելով՝ կը կոչուի «Կարնոյ Հայրենակցական Միութիւն» եւ կը շարունակէ եռանդով իր գործունէութիւնը՝ ամէն կողմ օգնութեան ձեռք երկարելով։ 1958 Դեկտ·

7ին Միութիւնը կը տօնէ իր 50ամեակը (Հայրենիք, անդ)։

Ընկերութիւնը մերթ կոչուած է նաեւ Կրթասիրաց Ընկերութիւն (Յառաջ, Կարին 1913, թ· 4)։

26· ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆ ՕՐԻՈՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Կարնոյ Հոիփսիմեան վարժարանը 1871ին բացուած է (Մանզ· Էփեեար, 1871, թիւ 1586)։ Ատկէ մինչեւ 1908 մօտ 40 տարուան ընթացքին է· Չենք գիտեր թէ որեւէ Սանուհայ Ընկերութիւն մը կազմուա՞ծ է։ 1908ի ամառը կը հիմնուի «Հոիփսիմեան Օրիորդաց Միութիւնը» (Գործ, թիֆլիս 1908, թ· 24)։ Դժբախտաբար քանի մը պղտոցական հանդիսէ դառ կարեւոր գործունէութիւն մը չենք գտներ իր մասին։ 1911ին կը լուծուի՝ իր ղեմը «Տասը փարանոց» Ընկերութեան յանձնելով (Յառաջ, 1911, թ·1)։

27· ԿՐԹԱՍԷՐ ՀԱՅՈՒՀԵԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Հիմնուած կ'երեւայ 1909ի սկիզբը (Յառաջ, 1911, թ· 3)։ Կը յիշուի արդէն 1909 Յունիսին, բայց իր գործերն անծանօթ են։

28· ԱՂՔԱՏԱՆՈՒԱՄ ԿԱՆԱՆՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Կազմուած է հաւանօրէն 1909ի սկիզբը։ Յունիսին միայն անունով կը յիշուի (Յառաջ, 1909, թ· 3)։

29· ՋԱՆԱՍԷՐ ՀԱՅՈՒՀԵԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Կարնոյ լուսական Ընկերութիւններու մէացումին համար 1909 Յունիս 18ին Ժողով կ'ունենայ Արծնեան վարժարանի սրահեղի կ'ունենայ Արծնեան վարժարանի սրահին մէջ, ուր 500 անձեր ներկայ կ'ըլլան։ Ընդունդ հակիրճ ճառով մը կը պարզէ կիներու համերաշխօրէն գործելու անհրաժեշտութիւնը եւ կը յորդորէ որ բոլոր Ընկերութիւնները միանան։ Կը քննուի նոր Կանոնագիր մը եւ անոր համեմատ տեղի կ'ունենայ վարչական ընտրութիւնը։ Քուէարկութեան կը մասնակցին 200 Տիկիններ եւ Օրիորդներ։ Կ'ընտրուին հետեւեալ վարչական անձերը· Տիկիններ՝ Շ· Տէր Սարգսեան, Ն· Ումիկեան, Ա· Պալեան, Ա· Կիրակոսեան, Ս· Փնջոյեան, Տ· Աբուլեան։ Օրիորդներ՝ Ա· Դաբրինեան, Ա· Այվազեան, Ե· Մոմճեան, Հ· Հազարապետեան, Ֆ· Եղիայեան։

Մխացեալ այս Ընկերութեան անունը կը դրուի «Ջանասէր հայուհեաց Միութիւն» (Յառաջ, 1909, թ· 7)։ Միութեան առաջին արդիւնքը կ'ըլլայ կարուձեւի արհեստանոց–դպրոց մը բանալ, որուն 1909 Հոկտ·ի սկիզբը կ'աշակերտին 40 աղջիկներ, որոնցմէ 15ը ձրի, իսկ 25ը թոշակաւոր (Անդ, թ· 37)։ Միութիւնը կ'ունենայ նաեւ կանոնց յատուկ Ընթերցարան մը։ 1909 Նոյեմբերին կը հաստատէ նաեւ «լուացքի տուն» մը՝ գոհացուցիչ պայմաններով լուացք լուալու, օսլայելու, արդուկելու, եւ այլն (Անդ, թ· 53)։

30· «ՋԱՆՔ» ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Բաժանորդական Ընկերութիւն մ'է «Ջանք»ը, կազմուած 1909 Սեպտ·ին։ Բաժնեզինն է մէկ մէճիտ։ Կը յիշուի լրկ իր կանոնագիրը եւ կ'ըսուի թէ մեծ ծրագիրներ ունեցած ըլլայ (Անդ,, թ· 32)։ Ահա իր առաջին Դիւանը·

Անդրանիկ Բէքեան	Ատենապետ
Մ· Սապոնճեան	Ատենադպիր
Դերենիկ Դարպասեան	Գանձապահ

31· ԿԱԹՈՂԻԿ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1909)

Կարնոյ Հայ կաթողիկէ երիտասարդութիւնը կազմած է 1909ին այս Ընկերութիւնը (Յառաջ, անդ, թ· 42), որուն գործունէութեան մասին բնաւ տարիք չենք ունեցած կարդալու։

32· ՀԱԿԱԼՔՈԼԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1910)

Կը հիմնուի 1910 Յունուարի սկիզբը եւ կ'ունենայ առաջնակ կանոնագիր մը 11 Յօդուածով։ Ընկերութեան կրնան անդամակցիլ անոնք, որ կը հրաժարին ազելից ըմպելիքներէ (Յօդ· 1—2)։ Ընկերութեան անդամը պարտի կրել իր վրայ Ընկերութեան յատուկ նշանը (Յօդ· 4)։ Անդամ կ'ըլլան 15 տարեկանէն վեր եղողները, որոնք պարտին 2 ղրուշ կանխավճար ընել եւ ամսական 20 փարա վճարել (Յօդ· 5—7)։ Ընկերութիւնը առանձին բաժանում մը ունի, որուն անդամակցողները կը պարտին ձգել գլանիկն ու խաղը (Յառաջ, 1910, թ· 6, 7, 14)։

33· «ՀԵՇՏ–ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ» ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1910)

Յառաջ (1910, թ· 36) կը գրէ 1910 Մայիսին· «Քանի մը երիտասարդներու նա-

© National Library of Armenia

խաճեռնութեամբ կազմուած է տեղս «Հեշտ-Ամուսնական» Ընկերութիւն մը, որու անմիջական նպատակն է դիւրացնել հարսանիքները՝ չոգալ ու անպէտք ծախսերէ ազատելով: Ընկերութիւնը ընդունելով նաեւ Հայկազեան Ընկերութեան ուղղութիւնը՝ աշխատելու է մեղմացնել օղիի պատճառած անմխիթար հետեւանքները: Ընկերութեան անդամներու թիւը հասած է մօտ 100ի»:

34· «10 ՓԱՐԱՆՈՑ» ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1910)

Հիմնուած է 1910 Սեպտ· 1ին: 1910 Սեպտ· 24ին կը գրէ տեղական Թերթը· «Ապագային վարժարաններու չքաւոր աշակերտներուն օգնելու համար կազմուած է «10 փարանոց Ընկերութիւն մը, որու անդամավճարն է ամսական առնուազն 10 փարա (Ցառաջ, 1911, թ· 7):

35· ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1911)

Կազմուած է 1911 Յունուարին: Առաջին Ժողովը Հռիփսիմեան Վարժարանին մէջ տեղի կ'ունենայ Յունուար 30ին, ուր կը կարդացուի Նախագիծ-կանոնագիրը (Ցառաջ, 1911, թ· 8): Միութեան նպատակի մասին կը գրէ Մկրտիչ Պարսամեան· «...գրաղիլ զուտ գրական եւ գեղարուեստական նիւթերով, ազատել մտքը քաղաքական մտահոգութիւններէ ու մէկդի տալ նուիրուելու բոլոր այն ուղղութիւններուն, որոնք կրնան ունին բարեարելու հոգեկան ու մտաւորական պահանջները» (Շանթ, կ· պ· 1911, էջ 80: — Հմմտ· Ցառաջ, 1911, թ· 128):

36· ԴՊՐՈՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1911)

Հիմը կը դրուի 1911 Հոկտ·ի սկիզբը՝ նպատակ ունենալով· «Աջակցիլ կրթական մարմիններուն, ազգային վարժարաններն աւելի ու աւելի բարձրացնելու համար» (Ցառաջ, 1911, թ· 91): Քաղաքական Ժողովը կը հաստատէ Ընկերութեան կանոնագիրը (Ցառաջ, 1912, թ· 180), որ չէ հրատարակուած: Տնօրէն Ժողով կը կազմէին· Արսէն Սահակեան, Բարսեղ Տ· Ազարեան, Դոկտ· Եղիշէ Տ· Մկրտիչեան, Դոկտ· Հրանդ Մխսաքեան, Միհրաք Ազապալեան, Մուշեղ Մեսրիկեան, Միհրաք Սոպհեան, Յարութիւն Աչճուխեան, Ռուբէն Լեփեան, Օննիկ Բամպուգճեան (Անդ, 1911, թ· 103):

37· ԿՐԹԱՍԻՐԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1911)

Կը հիմնուի 1911 Հոկտեմբերին: Նպատակն է· «Նպաստել Կարնոյ Ազգ· Վարժարաններուն» (Ցառաջ, 1911, թ· 101): Ունեցած է կանոնագիր, զոր չենք կրցած տեսնել:

38· ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1912)

Կազմուած է 1912 Յունիսին: Յուլիսին ունէր արդէն 100 անդամ եւ ցոյց կու տար տենդոտ գործունէութիւն (Ցառաջ, 1912, թ· 79): Որքան կ'երեւայ՝ նոյն Միութիւնը նախ կոչուած է «Կարինի երիտասարդներու Մարմնամարզական Ակումբ» (Մարմնամարզ, կ· պ· 1912, էջ 237):

39· «ԳԱՐՕ» ՇԱՀԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1913)

Կը կազմուի 1913 Յունուարի սկիզբը: Իր բաժիններու թիւն էր 100: Վարչութեան Ատենապետն էր՝ Խ· Փաստրմաճեան (Ցառաջ, 1913, թ· 8): 1913ի վերջը Ընկերութիւնը լաւ գործի վրայ է· ունի Վարչ· Մարմիններ· կ'ընէ նոր ձեռնարկներ, Ընդհ· Ժողովէն երեք անդամ բացակայողը կը տուգանուի 5 ղուրուշի· իր Դիւանը կը կազմէին· Ա· Թաժոյեան (Ատենապետ), Մ· Մարտիճեան (Ատենադպիր) (Ցառաջ, 1914, թ· 4):

40· ԲԱՐՁՐ ՀԱՅՑԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1919)

Ա· Համաշխարհային պատերազմէ վերջ Պոլսոյ մէջ գոնուող Կարնոյ եւ չրջակայքի Հայերը 1919 Յունուարին գումարուելով կ'ունենան՝ Միութիւն մը կազմելու համար: Գ· գումարումին մասնակից են ներկայացուցիչներ՝ Կարնէն, Բաբերդէն, Երզնկայէն, Խնուսէն, Տայֆէն եւ Գդիէն: Ժողովը կ'ընտրէ առժամեայ Վարչութիւն մը հետեւեալ անձերէն·

Կարինի

Աբրամ Վասպրանդի
Աբշ· Երկանեան
Միք· Ինճիճեան

Բաբերդ

Ս· Սիմոնեան
Վրթ· Մարտիկեան

Երզնկա

Ն· Տ· Սահակեան
Շարամ Գազանճեան

Խնուս

Ս· Զաքարեան

Տայֆ

Հ· Քերովբէ Վ· Յովհաննեան

Գդի

Երկու ներկայացուցիչներ

Ընդհ· Ժողովի Դիւանը կը կազմուի հետեւեալներէ·

Հմայեակ Յոսըովեան	*Ա· Ատենապետ*
Սողոմոն Տ· Ազարեան	*Բ· Ատենապետ*
Տիգրան Ամսեան	*Ա· Ատենադպիր*
Օր· Երանուհի Մամճեան	*Բ· Ատենադպիր*

(Ձակատամարտ, կ· պ· 1919, թ· 55):

Միութիւնը կ'ունենայ զանազան Ցանճնախումբեր, օրինակ՝ Ելեմտաղեան Ցանճնախումբ (Ժամանակ, 1919, թ· 3471):

Առժամանակեայ Վարչութիւնը գործերը կը վարէ մինչեւ 1920 եւ կը հրաժարի: «Օգոստ· 15ին գումարուած Ընդհ· Ժողովը կ'ընտրէ նոր Վարչութիւն մը յայտնի անձերէն· Հայկ Սերենկիւլեան, Միքայէլ Ինճիճեան, Թադէոս Զիլինկիրեան, Ազարիկ Գոճեան, Արամ Ազամեան, Հայկ Մանկասարեան, Հրանդ Դարպասեան, Կամսարական Զաքարեան, Վահան Տապաղեան (Ժողովուրդի Ձայնը, կ· պ· 1920, թ· 561):

1921ին Ընդհ· Ժողովի Դիւանը կ'ընտրուի·

Գարեգին Յոսըովեան	*Ատենապետ*
Պողոս Պապայեան	*Ատենադպիր*

Միութիւնը յետոյ կ'ունենայ ճիւղեր Ֆրանսայի, Լիբանանի եւ Ամերիկայի մէջ:

(Անդ, 1921, թ· 896):

*

ԳԻՒՂԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿԱՆ ԳԻՒՂ

1· ...ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (...1879)

Կարնոյ կան Գիւղը 1879ին 350 ընտանիքէ բաղկացած զուտ Հայութիւն մը կար՝ ունենալով նաեւ քանի մը Թուրք ընտանիքներ: Գիւղը ունեցած է Մշակութ· Ընկերութիւն մը, որուն հիմնումի տարին եւ այլ պարագաները անծանօթ են: 1879ին խռովութիւններ պատահած եւ մտաունութիւններ եղած են, որոնց մէկ արձագանգը կը կարդանք· «...մտաունութիւն մի եղաւ թէ Հայ Ընկերութիւն կազմած են... կանայ Վարժապետը երէկ ձերբակալուելով բանտարկուեցաւ եւ Ընկերութեան սնտուկը կառավարութեանէն կնքուելով՝ կարին բերուեցաւ» (Մասիս, 1879, թ· 2441):

2· ՍԻՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1911)

1911 փետրուարին կը տեղեկագրուի կանէն· «Վերջերս գիւղիս երիտասարդներու միահամուռ ջանքերով հիմնուեցաւ գիւղական Միութիւն մը, որ իբրեն նպատակ է դրեր նպաստել գիւղացիներու տնտեսական եւ կուլտուրական զարգացմանը: Ընտրուած է 12 հոգինոց Մանախումբ մը» (Ցառաջ, 1911, թ· 14):

Ընկերութեան անունն է Սիսական Ընկերութիւն, որ 1913 Դեկտ· 22ին գիւղի աղքատ վարժարանի բացումի հանդէսին առթիւ կացին վարժարանի բացումի հանդէսին առթիւ թէյասեղան մը կու տայ (Անդ, 1913, թ· 140):

3· ԴՊՐՈՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1913)

Հիմնումի մասին լուսարանութեան մը չենք հանդիպիր: Կը յիշատակուի 1913 Դեկտեմբերին (Ցառաջ, 1913, թ· 140): Հաստատուած է 1913ին հիմնուած է:

ՉԻՖԼԻԿ ԳԻՒՂ

1· ...ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1910)

Կարնոյ Ցառաջ կը գրէ 1910 Մարտ 23ին· «Կը լսենք թէ Չիֆլիք Գիւղի բնակիչները Պր· Վասպրանդիի դասախօսութեան վրայ կազմած են Միութիւն մը, որ մինչեւ յառաջիկայ Սեպտ· պիտի կառուցանէ համայնա-

© National Library of Armenia

կան աշխատանքով վարժարանի յատուկ նոր չէնք մը երկու բաժանումով... Նոյնպէս գիւղական համայնքը յանձն առած է համայնական ջանքերով մշակել եկեղեցւոյ պատկառող երկուք ու կէս սոմարնոց արտերը եւ արդիւնքը յատկացնել դպրոցիս» (Յառաջ, 1910, թ· 22)։

ԿԷՁ ԳԻՒՂ

1· ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1910)

Կազմուած է հաւանօրէն 1910ին սկիզբները։ Ապրիլ 25ին կու տայ թատերական ներկայացում մը։ Կը ներկայացուի Ա· Ա. Հաբոնեանի «Ռաչիա» ողբերգութիւնը։ Ներկայացումը կը թողու խոր տպաւորութիւն։

Միութիւնը կրցեր է ունենալ Գրագարան–Ընթերցարան մը դպրոցին մէջ, ուր կիրակի օրերը ընթերցումի դիւրութիւն կ'ընծայուէր, իսկ անդրապետներուն մէջոց՝ ուսանելու։ Միութեան ջանքերով արտ մը եկամուտը կը յատկացուի դպրոցին (Անդ՝ թ· 32)։

ՁԻԹՈՂ ԳԻՒՂ

1· ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1910)

Կազմուած կը թուի 1910ի սկիզբները։ 1910 Մայիս 9ին կը ներկայացնէ Ահարոնեանի «Ութառուորը», «Մխրճուած» ողբերգութիւնը եւ զուարճ մը։ Ներկայացումին փութացած են մօտաւոր գիւղերէն ալ։ Տեղի ունեցած են նաեւ մեներգ եւ խմբերգներ։ Հասոյթը — 5 եւ մէկ քառորդ ոսկի — յատկացուած է Գիւղի Գրագարան–Ընթերցարանին։ Մօտակայ գիւղացիներ խնդրած են որ թատերախումբը իրենց Գիւղերուն մէջ ալ ներկայացում տայ (Յառաջ, 1910, թ· 37)։

ԴՈՒՆԻԿ ԳԻՒՂ

1· ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1913)

Կը յիշուի 1914 Յունուարին, երբ արդէն իր Գրադարանը ունի, որուն ի նպաստ, հարանեսի մ'առթիւ, տասուհինգ ղուրուշ կը հաւաքեն Միութեան անդամները (Յառաջ, 1914, թ· 6)։

ԵՐԶՆԿԱ

1· ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1848)

Երզնկայի հնագոյն մշակութային Ընկերութիւնը հիմնուած է 1848ին, քաղաքին մէջ, ինչպէս կը պատմէ ժամանակակից հայ թերթը· «Ազնուամիածար Ազգասէր անձ մը անցեալները երզնկայ պտնուելով, նոյն քաղաքին մէջ խիստ ապշօղուստ բարեկարգութիւններ հաստատել տուեր է իւր բարեպաշտ եւ ուսումնասիրական յորդորանօքը եւ դրամական նուիրոց քաջալերութեամբը։ Նախ եւ առաջ Սուրբ Ներսիսեան անուամբ Ընկերութիւն մը կարգադրեր է եւ անոր մշանչենաւոր եկամուտ տնօրիներ է, որուն արդեամբը մանկանց եւ աղջկանց դպրատուններուը պիտի կառավարուին։ Առանց մէջ լսա կարի արժանաւոր դասատուններ եւս կարգեր է եւ դպրատանց հոգաբարձութիւնը յիշեալ Ընկերութեանը յանձներ է, որ նոյն եղաւ... Արդէն դեռ նոյն վիճակը չզարցած, Նորին Ս. Հայրութեան խրախուսանօքը եւ իւր բարեխնամ հովանաւորութեանը ներքեւ Կ. Պոլիս բնակեալ Երզնկացի ժողովուրդը իրենց երկրին վիճակը լաւցնելու եւ իրենց զաւակունքը բարոյականութեան ու գիտութեան մէջ կրթելու համար՝ Ընկերութիւն մը կազմեցին՝ ամէն մէկ բաժինը 50 ղուրուչ եւ քանի մը աւուր մէջ 200 բաժինէն աւելի հաւաքուեցաւ Ջանիւք Երզնկացի Տ. Սահակեանոս բարեջան քահանային։ ...Այս Ընկերութեան գլխաւոր եւ առաջին նպատակն է... հաղաքի մօտը գտնուած Շողակաթի Ս. Աստուածածնայ վանքին մէջ ազգային վարժարան մը հիմնել եւ անոր մէջ ոչ՝ հաղաքէն եւ ոչ ալ շրջակայ գիւղերէն տղայ հաւաքելով կրթել եւ գիտութեան հաղցր ճաշակը անոնց հաղորդել· նմանապէս քաղաքին դպրոցներուն վիճակն ալ լաւցընել ու բարեկարգել...» (Մասիս, Կ· Պ· 1856, թ· 245)։

Դժբախտաբար չէ յիշած Ընկերութեան անունը։

3· ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1856—1859)

1859 Յունիս 2 թուականով Երզնկայէն կը գրեն· «...ընդհանուր երզնկայեցւոց խնդրանօքն հաստատուած Լուսաւորչեան *սէրտօզ* Ընկերութիւնը *իր* յանձն առած *ապագային պարտաւորութիւնը ամենայն սիրով կատարելով՝* կարողացաւ մեր երկրին մէջ զարթուցանել ընթերցասիրութիւնը, որով հիմայ եւ ոչ մէկ ազգային մը կը գտնուի քաղաքիս մէջ որ այս Ընկերութեան տարեկան բաժանորդագրուած չըլլայ...» (Մասիս, 1859, թ· 388)։

Ընկերութիւնը պաշտպանն է Երզնկայի Լուսաւորչեան դպրոցին, *որուն աւագ ուսուցիչն է*, 1859ին, Թադէոս Մ· Ս· Բագրատունի (Անդ)։

4· ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1862)

Մասիս *թերթէ բաժանորդներու ցանկին մէջ* Երզնկան ալ կը գտնուի հինէն ի վեր, *մերթ այս եւ մերթ յայն անհատին անունով*։ 1862 Ապրիլ 21էն սկսած Երզնկայի բաժանորդներու ցանկին մէջ կը գտնուի «Ընթերցասիրաց Թանգարան»ը, որ նորէն է «Ընթերցասիրաց Ընկերութեան» *Թանգարան* – Ընթերցարանը (*Հմմտ*· Պեգասեան Թուչնիկ, 1864, էջ 106)։

5· ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1863—1864)

Կը յիշուի 1864 Մայիս 24ին, երբ Ազգ· Սահմանադրութեան տարեդարձը կը տօնատօնէ *խըմբել* մեծ հանդիսութեամբ, Եփրատի ափին, 20 վրանները տակ ու 500է աւելի հանդիսականներու ներկայութեամբ (Տե'ս Արծուիկ Տարօնոյ, 1864, թ· 23, էջ 91)։

Բարեկարգ վիճակի մէջ է Ընկերութիւնը եւ կը դովուի 1864ին (Պեգասեան Թուչնիկ, 1864, էջ 141)։

1866ին վարչութիւնը կը կազմէին·

Յարութիւն Պամամճեան — Առենապետ
Սիմէոն Մ· Խաչատուրեան — Առենադպիր

(Մասիս *փոքր*, 1866, թ· 67)։

6· ՌՈՒԲԷՆԵԱՆՑ ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1864)

Կը կազմուի 1864ի Յունիս–Յուլիսին (Պեգասեան Թուչնիկ, 1864, էջ 141)։

7· ԱՂՔԱՏԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (... 1868)

1868ին *կը յիշուի եւ կ'ըսուի թէ* «ի վաղուց ասմի շարունակութիւնը արժանի է գովութեան» (Մասիս *փոքր*, 1868, թ· 192)։

8· ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԱՆԻ (1870)

«*Սկանակ Բանասէր*» *միայն կը յիշէ* (Արեւելք, 1898, թ· 3854)։

9· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1870)

Լոկ անունով կը յիշէ «Սկանակ Բանասէր» (Արեւելք, *անդ*)։

10· ԱՆԶՆՈՒԷՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1871)

Ընկերութեան Առենապետ՝ Յարութիւն Ս· Ղազանճեան 1871 Մայիս 27ին կ'աւետէ Պոլսոյ Փունջին Երզնկայէն· «Անչափապէս ուրախ եմ եւ ի սրտէ զգածեալ՝ զի բարեբախտութիւն կ'ունենամ աւետել Ձեր Ազգասիրութեան Անճնուէր Ընկերութեան ճիւղի մը քաղաքիս մէջ կազմութիւնը, որոյ նպատակը արդէն ազգին ծանօթ է եւ բազմալի։ Քաղաքիս զգայուն երիտասարդութիւնը բաւական ժամանակէ ի վեր Անճնուէր Ընկերութեան պատուական անունը եւ օգտաշատ գործունէութիւնը լսելով ի հեռուստ՝ յանհնարիս կը տոչորէր չկրնալով որ եւ է կերպիւ նորա մասնակցելու յօժարութիւնը զըսպել· բայց այսօր, փա'ռք երկնից, հնչեց այն բարեգէպ վայրկեանը, յորում ապազասիրութեան լծակը եւ ուսման ծարաւը վերջապէս ծնան այն սերտ միութիւնը, որ թմբրեալ միտքերն իսկ ի խորոց գարթուցանելով միացուց քաղաքիս երիտասարդական խումբը անճնուիրութեան փառաւոր գործին, ջանագրութիւն ունենալով այն մեծ գործին, զոր սահմանած է քանի մը տարիէն ի վեր Անճնուէր բազմարդիւն Ընկերութիւնը...» (Փունջ, 1871, թ· 674)։

© National Library of Armenia

Ընկերութեան վարչութիւնը կը կազմեն 1871 Դեկտ.ին.

Յարութիւն Ղազանճեան	Ատենապետ
Մ. Յակոբ Բենիրճեան	Ատենադպիր
Յակոբ Մ. Մ. Փափազեան	Տեսուչ
Մ. Համբարձում Սիւրմէնեան	Համաբակալ
Մ. Շաւարշ	Համաբակալ

(Փունջ, 1872, թ. 707):

Ընկերութիւնը 1000 ղրշ.ի վճռք եւ գրեանական կ'ապագրէ Պոլսէն (Փունջ, 1871, թ. 687):

Լաւ սկսուած այս Ընկերութիւնը՝ չ'ուշնաներ յարատեւութիւն (Տ'ես Փունջ, 1872, թ. 755, 769· 1874, թ. 914: — Հայրենիք, 1872, թ. 131, 139):

(Շարունակելի:)

Հ· ե· Պօղոսեան

ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ ԱԲԳԱՐ ԽՈՐԷՆԻ, Ուրուագծեր Հայ Դպրոցի եւ Մանկավարժութեան Պատմութեան (ժ.—ԺԸ. դարեր). հրտ. Հայպետուսմանկհրատ, երեւան 1958, 8º, էջ 528:

Հետազօտող մտքի արժէքաւոր երկասիրութիւն մը: Ակնարկ մը հատորիս վերջին մասը էջերը գրաւող «Օգտագործուած գրականութեան ցանկ»ին բաւական է սուղելու, թէ Դոկտոր Ա. Խ. Մովսիսեան ինչպիսի համբերատար եւ անխոնջ ուսումնասիրութիւններէ վերջ այդ պատկառելի գործով կը ներկայանայ գրասէր հասարակութեան: Ան տասնեակ տարիներ չարունակ յարատեւութեամբ եւ յամառ աշխատութեամբ պրպտեր է մեր հին եւ նոր մատենադրութիւնը եւ իր փեթակին մեղր հայթայթող աշխատասէր մեղուի մը ջանասիրութեամբ հաւաքեր է հայ Դպրոցի եւ Մանկավարժութեան հայոց ամէն փաստ եւ «հնարաւոր եղածին չափ համեմատել, ստուգել ու ճշտել է տարբեր աղբիւրներն ու տեքստերը»:

Մեծայարդ հեղինակը էջս «գլուխ»ներու մէջ ամփոփած է գարեր ընդգրկող իր ուսումնասիրութիւնը: Ա. Գլուխը յատկացուած է մինչեւ ԺԵ. դար Հայ Դպրոցի եւ Կրթական գործին: Մեր պատմիչներէն վկայութիւններ յառաջ բերելով ցոյց կու տայ, թէ Դ. դարէն սկսեալ արդէն իսկ ունեցեր ենք հոգեւոր դպրոցներու կիզ նաեւ հասարակական եւ աշխարհիկ վարժարաններ, ուր «մանուկները ցնծութեամբ էին գնում»: Կ'անդրադառնայ Հայաստանը չրջապատող ժողովուրդներու հետ հայոց ունեցած մշակութային ու կրթական փոխ-յարաբերութեանց եւ թէ ինչպէս «ի հայս» են եկել եւ հայոց դպրոցներում սովորել են ասորիները, ազուանները եւ այլ ազգերից մարդիկ»:

Բ. Գլուխէն սկսեալ մեր առջեւ կը պարզուի Ժ.—ԺԵ. դարերու Հայ Դպրոցի եւ Մանկավարժութեան ընդհանուր վիճակը:

Յարդելի հեղինակը մինչեւ դարու հայոց դպրոցները կ'անուանական, եկեղեցական, հասարակական, պետական մակդիրներով դասաւորելէ վերջ, կը ծանրանայ վանական հաստատութեանց վրայ եւ ապա կ'անցնի «Ժ.—ԺԵ. դարերի վանական եւ եկեղեցական առանձին, առաւել նշանակալից դպրոցների պատմութեան չարադրմանը եւ նրանց ներքին, մանկավարժական բովանդակութեան հարցերի քննարկմանը»:

Այսպէս օրինակ Սիւնեաց, Այրարատեան նահանգի, Շիրակի, Վասպուրականի, Կիլիկիոյ, Հոռոմոսի եւ Մարմաշէնի, Նարեկայ, Դրազարկի, Սկեւռայի, Սսի, եւայլն, կրթական հաստատութեանց մասին կու տայ մանրամասն լուսաբանութիւններ, յիշեալ «տարբեր տեսակի ու տիպի դպրոցների պատմութեան, մանկավարժութեան եւ նրանց կառուցուածքի ու ներքին բովանդակութեան հարցերի» վերաբերեալ: Կը նշէ եւ կը նկարագրէ այս վանքերու եւ դպրոցներու մէջ դասախօսող «անյաղթ փիլիսոփաներու», «աննման երաժիշտներու», «բանիբուն վարդապետներու, «անհամեմատ հմուտ նկարիչներու», «ճարտար հռետորներու» եւ «բարեբունապետներու ու իմաստուն դպրապետներու» լուսաւոր դէմքերը: Աւելորդ է հոս մի առ մի յառաջ բերել այդ նշանաւոր անձերու անունները: Գրասէրին համար յոյժ հաճելի եւ հետաքրքրական պիտի ըլլայ Դոկտոր Մովսիսեանի այս արժէքաւոր գործին ընթերցումը. նա հոն պիտի գտնէ գրեթէ ամէն ինչ մինչեւ ԺԵ. դար Հայ Դպրոցի եւ Մանկավարժութեան ընդհանուր պատմութիւնը. մանաւանդ գրքին Գ.—Դ. գլուխներու մէջ մեր ազգային «Կրթութեան գործին կազմակերպումը միջնադարի հայ դպրոցներում» եւ «Ուսուցման աշխատանքի կազմակերպման ձեւերն ու մեթոդները»:

Յարմապէս կը շնորհաւորենք Դոկտոր Ա. Խ. Մովսիսեանը այս կարեւոր հատորով մեր մատենադրական գանձարանին բերած իր նպաստին համար:

Հ· Գր· ԱՃԱՆԵԱՆ

ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ԲԱՐԳԷՆ, «Քաղաքները եւ Արհեստները Հայաստանում Թ.—ԺԳ· դարերում». հրտ. Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիա· Երեւան 1958· 4º, էջ՝ 376 + 76 տխտ· նկարներ:

«Միջնադարեան Հայաստանի սոցիալ տնտեսական յարաբերութիւնների ուսումնասիրութեան ուղղութեամբ», եւ ցայժմ լոյս տեսած աշխատութիւններէն լաւագոյնը եւ ամբողջականը կարելի է համարել Բ. Առաքելեանի «Քաղաքները եւ Արհեստները Հայաստանում, Թ.—ԺԳ. դարերում» երկասիրութեան առաջին հատորը, զոր հրատարակած է ՀՍՍՌ Գիտութիւններու Ակադեմիան:

Լայնածաւալ եւ արժէքաւոր գործ մը, արդիւնք տարիներու աջնջան աշխատութեան եւ յարատեւ պրպտումի:

Հեղինակը օգտագործած է վրացական, բիւզանդական, եւայլն աղբիւրներ· սակայն իր հիմնական մատենագրական աղբիւրները եղած են՝ հայկական հնագիտական, արձանագրական եւ նոյն ժամանակաշրջանին վերաբերեալ հրատարակուած կամ ձեռագիր աղբիւրները եւ այլ նիւթեր, զորոնք իրեն տրամադրած են Հայաստանի Պետական Մատենադարանի եւ Պատմական Թանգարանի վարչութիւնները:

Երկասիրութիւնս գլխաւոր երկու բաժանում ունի, որոնցմէ առաջինը՝ «Քաղաքները Հայաստանում Թ.—ԺԱ· դարերում» երկու գլուխներու մէջ կը նկարագրէ նախ, Հայաստանի ֆէոդալական քաղաքներու յառաջացումը: Յոս հեղինակը կը նշէ հնագոյն քաղաքները, անոնց անկումը, երկրի տնտեսական զարգացումը, վերելքը եւ անկախութեան վերականգնումը: Երկրորդին մէջ կը խօսի Թ.—ԺԱ· դարերու քաղաքներու մասին: Ճառայ կը բերէ բազմաթիւ թուական տուեալներ՝ Հայաստանի չրջանի նչանաւոր կէնդրոնաւորութեան՝ Դուին, Անի, Կարս, Վաղարշապատ, եւն·, որոնցմէ իւրաքանչիւրին վրայ կը ծանրանայ տալով մանրամասն տեղեկութիւններ: Կը նչէ Սիւնիքի, Վասպուրականի, Տարօնի եւ Մոփքի քաղաքներն ու գիւղաքաղաքները· ընդարձակ կերպով կը բացատրէ անոնց ծագումն ու զարգացման պարագաները, կը պարզէ տնտեսական ընդհանուր վիճակը, նկարներով ցոյց կու տայ չինարարութեան եւ արուեստի կոթողներ (բերդ, պարիսպ, եկեղեցի եւ զանազան հնութիւններ), որոնք հայտնի ապացոյցներ են այդ ժամանակաշրջանի ծաղկեալ եւ բարձր քաղաքակրթութեան: Ի վերջոյ հեղինակը կը խօսի նաեւ Հայաստանի հարաւային ամիրայութեանց, Հայաստանի հարաւային եւ հարեւան երկիրներու քաղաքներու մասին եւ սկզբնական աղբիւրներու տուեալներու վրայ յենլով, կը ներկայացնէ հնագոյն եւ մինչեւ ԺԳ. դարու քաղաքներու եւ գիւղաքաղաքներու ցանկը եւ քարտես մը:

Գրքին Բ. բաժինն է «Արհեստները Հայաստանում Թ.—ԺԳ. դարերում» (էջ 131—353):

Հեղինակը յաջորդական եօթը գլուխներու տակ ամփոփած է զանազան արհեստներու վերաբերեալ գիտելիքները, որոնք գոյութիւն ունէին այդ դարերուն Հայաստանի մէջ: Մետաղագործութեան եւ անոր ճիւղերուն (Դարբնութիւն, Զինագործութիւն, Պղնձագործութիւն, Ոսկերչութիւն), Քարագործութեան, Փայտամշակութեան, Կաւագործութեան եւ Ապակեգործութեան եւ Կազգործութեան, վերջապէս՝ գրքի եւ գրչութեան հետ կապ ունեցող զանազան արհեստներու մասին հետաքրքրական են եւ արժէքաւոր իր յառաջբերութիւնները եւ մեծապէս օգտակար մեր մշակոյթային ընդհանուր պատմութեան տեսակէտէ: Հետաքրքրական տեսակէտէ: Հետաքրքրական է նաեւ այն ցանկը (էջ 349—351), որուն մէջ հեղինակը խումբ խումբ յառաջ կը բերէ «Միջնադարեան Հայաստանում գոյութիւն ունեցող 88 արհեստ, 9 արհեստ համարուող զբաղմունք եւ 30 արհեստային մասնաճիւղ»ներու անուանները:

Գովելի է ձեռնարկը· կը սպասենք յաջորդ հատորներուն:

Հ· Գր· ԱՃԱՆԵԱՆ

© National Library of Armenia